

УДК 347.211

О. І. Антонюк

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МАЙНО» В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Значну частину справ, що розглядаються в Європейському суді з прав людини (далі – Європейський суд), становлять справи щодо захисту права на мирне володіння майном, непорушність якого гарантується у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Протокол).

Конвенція посідає особливе місце в праві Європейського Союзу. З огляду на статутний характер вона належить до «джерел первинного права Європейського Союзу» [1, с. 56]. Положення Конвенції в контексті прав людини, які динамічно розвиваються завдяки практиці Євросуду, займають вищий щабель й у внутрішньому правопорядку України [2, с. 135].

Відповідно до статті 1 Протоколу кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Позбавлення власності можливе в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Держава має право вводити закони для контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків, зборів і штрафів.

Однією з обставин, що підлягають встановленню під час розгляду справи про порушення статті 1 Протоколу у Європейському суді, є наявність титулу на майно, порушення якого оскаржується (рішення у справі *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [3]).

Слід звернути увагу на те, що в багатьох перекладах актів Європейського суду замість терміну «майно» використовується термін «власність», що є неточністю, яка допускається під час перекладу термінів *property* (у назві та абзаці 2) і *possessions* (в абзаці 1). Такий підхід спотворює значення положень, сформульованих Європейським судом, і не дає можливості усвідомити їхній істинний зміст. Внаслідок змішування термінів «власність» і «майно» створюється хибне уявлення, що ст. 1 Протоколу застосовується до майна, яке перебуває на праві власності. Це, у свою чергу, істотно звужує коло майна, право на яке підлягає захисту статтею 1 Протоколу [4].

У тексті рішень Європейського суду застосовується також поняття «матеріально-правовий інтерес, який перебуває під охороною положень статті 1 Протоколу» (наприклад, рішення у справі *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [3]).

У національному цивільному законодавстві терміном «майно» охоплюються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ч. 1 ст. 190 Цивільного кодексу України).

Разом із тим аналіз судової практики Європейського суду свідчить про автономність змісту цього терміну. Як зауважує А.А. Яковлев, автономність понять має чітко визначену природу, що не дає змоги проводити прямі аналогії із повсякденним значенням терміну. Європейський суд наголошує, що автономність конвенційних понять – це такий спосіб тлумачення, який не дає державам можливості давати такі визначення в національному законодавстві, що відповідають інтересам виключно держави і порушують баланс публічних і приватних інтересів. Автономність цих понять означає не вимогу уніфікації національного законодавства, а вимогу застосовувати єдині правила та принципи їх тлумачення – саме цим забезпечується існування єдиного європейського стандарту захисту права власності [5, с. 17–18].

Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» [6] суди застосовують практику Європейського суду як джерело права. З огляду на це визначення змісту терміну «майно» має важливе значення для правильного застосування практики Європейського суду під час розгляду спорів національними судами.

У науковій літературі досліджуються переважно загальні питання захисту прав Європейським судом та застосування його рішень національними судами. Окремі питання захисту права власності Європейським судом досліджували, зокрема, Н.Г. Горобець [7], В.Є. Мармазов, П.В. Пушкар [8], В. Рум'янцева [9], А.А. Яковлев [5]. Однак проблемні питання щодо змісту терміну «майно» у контексті практики Європейського суду розроблені недостатньо у науковій літературі.

Метою цієї статті є визначення змісту поняття «майно», мирне володіння яким підлягає захисту у Європейському суді з прав людини.

Аналіз судової практики Європейського суду свідчить про те, що термін «майно» достатньо широко тлумачиться цим судом і поширюється як на наявне майно, так і на активи, включаючи *претензії*, щодо яких заявник може обґрунтовано стверджувати, що він має «законні (*правомірні, виправдані*) сподівання (*очікування*)» ефективно скористатися правом на нього.

Зокрема, Європейський суд у рішеннях у справах *Mellacher and Others vs Austria*, *Burdov v. Russia*, *Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium*, *Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland* визначив, що під поняттям «майно» розуміється не лише майно, яке належить особі на праві власності згідно з законодавством країни, у якій виник спір, а й прибутки, що випливають із власності, кошти, що належать заявникам

на підставі судових рішень, «активи», які можуть виникнути, «правомірні очікування» / «законні сподівання» особи [10].

У справі *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [3] Європейський суд зауважив, що не є майном майбутні прибутки, за винятком тих, що вже були отримані або явно мають бути отримані.

«Правомірні очікування» отримання майнової вигоди або активу можуть ґрунтуватися на укладеному договорі, виданому дозволі (ліцензії), нормативному або ненормативному акті, що надає майнове право, а також на судовому рішенні, що набуло законної сили [4].

Наприклад, у справі *Fedorenko v. Ukraine* [11] Європейський суд дійшов висновку про те, що заявник мав «законне сподівання» на дохід відповідно до пункту договору про доларовий еквівалент суми в гривнях і це *сподівання* може вважатися «майном» у розумінні статті 1 Протоколу.

Таке сподівання наявне в разі скасування (визнання недійсними) виданих державними органами дозволів, що давали особі сподівання реалізувати свої комерційні плани (наприклад, на забудову земельної ділянки, яку компанія придбала після отримання дозволу на забудову: справа *Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland* [12]).

Якщо майнова вигода (право) приватної особи заснована на договорі, укладеному з органом влади, дозволі, ліцензії, нормативному або ненормативному акті, який або визнаний недійсним із причин, що не залежали від приватної особи, або скасований чи визнаний недійсним із наданням зворотної сили, то це є порушенням «правомірного очікування», гарантованого ст. 1 Протоколу. Європейський суд вважає, що держава несе відповідальність за дії її органів влади, у результаті яких очікування приватних осіб на отримання будь-якої вигоди були обмануті [4].

У справі *Oneryildiz v. Turkey* [13] Європейський суд визнав, що заявник мав право на будинок, який він звів самовільно з порушенням містобудівельних і технічних стандартів на земельній ділянці, яка належала державі. Суд виходив з того, що державні органи протягом тривалого часу стягували з заявника податки та надавали йому платні соціально-побутові послуги щодо будинку, що свідчило про те, що держава де-факто визнала за заявником майнове право на будинок.

У справі *Pine Valley Developments Ltd v. Ireland* [12] Європейський суд постановив, що статтю 1 Протоколу можна застосовувати для захисту «правомірних очікувань» щодо певного стану речей (у майбутньому), оскільки їх можна вважати складовою частиною власності. «Правомірні очікування» виникають в особи, якщо нею було дотримано всіх вимог законодавства для отримання відповідного рішення уповноваженого органу, а тому вона мала всі підстави вважати таке рішення дійсним і розраховувати на певний стан речей.

У справі *Beyeler v. Italy* [14] Європейський суд зазначив, що поняття «майно» у статті 1 Протоколу має автономне значення, яке обмежується правом власності на речі та не залежить від формальної класифікації в

національному законодавстві. Деякі права, що мають майновий характер, можуть розглядатися як «майнові права» і, отже, як «майно».

Слід розглянути питання про те, чи мав заявник за відповідних обставин титул на майнове право, що захищається статтею 1 Протоколу. У рішенні в справі *Van Marle and Others v. the Netherlands* [14] Європейський суд визнав, що уподібнена праву власності може бути клієнтура компанії, яка внаслідок відмови в реєстрації компанії значно збузилася. У справі *Tre Traktorer Aktienbolag v. Sweden* [16] майном був визнаний економічний інтерес в утриманні ресторану, який довелось закрити після відкликання ліцензії.

У справі *Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium* [17] Європейський суд визнав «активом» право на позов про відшкодування шкоди, якого заявник позбувся за законом, що мав зворотну силу. Аналогічна позиція відображена й у рішенні в справі *Draon and Draon v. France* [18]. При цьому важливо, яким чином визначений як «актив» позов мав бути розглянутий відповідно до наявної в державі сталої судової практики, тобто фактор впевненості в застосуванні практики щодо відшкодування шкоди.

Однак виправдане очікування не виникає в разі, коли є спір щодо правильного тлумачення або застосування національного законодавства, а доводи заявника надалі спростовуються національними судами (рішення в справі *Korecky v. Slovakia* [19]).

Натомість *надія на визнання права власності на майно, яким тривалий час було неможливо користуватися ефективно*, не може вважатися «майном» у розумінні статті 1 Протоколу. Наприклад, у справі *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany* [20] Європейський суд зазначив, що надія на визнання майнового права – це умовна вимога, яка втрачає силу, якщо не виконана яка-небудь умова, що не залежить від волі особи. У справі *Grishchenko v. Russia* Європейський суд вирішив, що чинне законодавство надавало заявниці лише надію на те, що зобов'язання держави-відповідача за цільовим чеком на набуття легкового автомобіля буде виконано. Оскільки строк виконання не був встановлений, то вимоги заявниці не були настільки визначеними, щоб бути реалізованими в примусовому порядку.

У разі посилання на порушення, що відбулися до набуття прав на спірне майно, Європейський суд відмовляв у задоволенні вимог. Стаття 1 Протоколу не гарантує права на те, щоб стати власником майна (рішення у справі *Marckx v. Belgium* [21]).

Як зазначає А.А. Яковлев, тлумачення Європейського суду не обмежується володінням лише матеріальними об'єктами, а містить і деякі інші права або інтереси (наприклад, право на отримання відшкодування на підставі судового рішення, право користування ліцензіями чи дозволами тощо), а також деякі види соціальних виплат [5, с. 11].

Наприклад, у рішенні Європейського суду в справі *Andrejeva v. Latvia* зазначено, що, коли держава вже встановила певну пенсійну схему, ін-

дивідуальні права та інтереси, які походять із неї, підпадають під захист статті 1 Протоколу незалежно від порядку сплати пенсійних внесків та засобів, завдяки яким ця пенсійна схема фінансується [22, с. 232].

Норма статті 1 Протоколу була застосована Європейським судом і для захисту прав орендаря від незаконного позбавлення права користування майном (справа *Iatridis v. Greece* [23]).

Європейський суд у справі *Intersplav v. Ukraine* визнав право на податкове вирахування власністю особи, що стало джерелом обґрунтування позиції адміністративних судів у багатьох справах [24, с. 112].

Широке тлумачення терміну «майно» в практиці Європейського суду свідчить про неподільність прав людини в контексті автономного тлумачення поняття «майно», що, у свою чергу, дає змогу Європейському суду звертатись до проблеми захисту соціальних та економічних прав людини. Підсилення захисту майнових прав забезпечує «проникнення конвенційних механізмів захисту прав до сфери соціально-економічних прав». У рішенні в справі *Airey v. Ireland* Суд зазначив, що між сферою соціальних, економічних прав та сферою, яку охоплює Конвенція, не існує якоїсь абсолютної межі. Таке тлумачення свідчить про можливість суттєвого розширення змісту поняття, що розглядається, воно не обмежується володінням лише матеріальними об'єктами (майном), а містить і деякі інші права або інтереси (це, наприклад, право на отримання відшкодування на підставі судового рішення, клієнтура, право користування ліцензіями чи дозволами тощо), а також про віднесення до власності деяких видів соціальних виплат [5, с. 11].

Таким чином, Європейським судом вироблено дві основні ознаки приналежності об'єкта до «майна» в контексті статті 1 Протоколу: 1) економічна цінність; 2) наявність прав на майно або «законних (правомірних, виправданих) сподівань» ефективно скористатися майном.

Наприклад, право на індексування заощаджень громадян не гарантується статтею 1 Протоколу. У рішеннях у справах *Rudzinska v. Poland*, *Trajkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, *Gayduk and Others v. Ukraine* Європейський суд відзначив, що зазначена стаття не встановлює для держав загального обов'язку щодо проведення систематичної індексації заощаджень для збереження купівельної спроможності вкладених коштів і заявники не є жертвами порушення державою щодо них статті 1 Протоколу, оскільки вони претендували на отримання благ (компенсаційні виплати), на які вони не мали права на той момент, оскільки це не було передбачено законодавством про компенсацію [9].

До поняття «майно» віднесено й об'єкти інтелектуальної власності (рішення в справі *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [3]). У справі щодо товарного знаку Європейський суд зауважив, що товарний знак є майном лише після завершення процедури реєстрації прав на нього, якщо ж процедура реєстрації лише розпочата, то у заявника все одно є певні майнові права, пов'язані із заявкою на реєстрацію, навіть якщо згодом реєстрація і буде анульована).

На підставі викладеного слід зробити такі висновки:

Поняття «майно» в статті 1 Протоколу має автономне значення, яке не обмежується правом власності на речі та не залежить від його визначення в національному законодавстві.

Тлумачення терміну «майно» в практиці Європейського суду не зумовлює необхідність аналогічного визначення цього терміну в національному законодавстві, проте має застосовуватися під час вирішення справ національними судами. Віднесення Європейським судом об'єкта, з приводу якого розглядається спір, до майна зумовлює застосування національними судами статті 1 Протоколу та практики Європейського суду щодо цієї статті, у тому числі й у разі, коли відповідний об'єкт не належить до майна за національним законодавством.

Термін «майно» застосовується Європейським судом щодо: 1) наявного майна (матеріальних об'єктів і майнових прав, у тому числі прав інтелектуальної власності); 2) претензій, стосовно яких заявник може обґрунтовано стверджувати, що він має «законні (правомірні, виправдані) сподівання (очікування)» ефективно скористатися правом на майно (сподівання на отримання пенсій, коштів за рішенням суду, задоволення позову про відшкодування шкоди за наявності щодо таких позовів сталої судової практики національних судів, орендної плати, користування певними об'єктами чи зайняття певною діяльністю за виданими патентами, ліцензіями, отримання прибутку відповідно до сформованої клієнтури, податкового вирахування).

«Законні (правомірні, виправдані) сподівання (очікування)» можуть бути засновані на договорі, дозволі, ліцензії, нормативному або ненормативному акті (у тому числі які були визнані недійсними з причин, що не залежали від приватної особи, або скасовані чи визнані недійсними з наданням зворотної сили), рішенні суду, що набрало законної сили.

Не підпадає під термін «майно» надія на визнання права власності на майно, яким тривалий час було неможливо користуватися ефективно; отримання права на яке залежало від умови, виконання якої залежало від третіх осіб; щодо якого закінчився строк виконання заявником умови, за якої мало виникнути право власності.

Література

1. Паліюк В.П. Місце Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в праві Європейського Союзу / В.П. Паліюк // Європейські студії і право. – 2012. – № 1(5). – С. 50–58. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.euro.org.ua.
2. Паліюк В.П. Загальні питання застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // В.П. Паліюк // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 4. – С. 129–142.
3. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Anheuser-Busch Inc. v. Portugal» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Anheuser_Bush_Inc_v_Portugal_11_01_2007.pdf.
4. Афанасьев Д.В. Нюансы защиты имущества юридических лиц в Европейском Суде по правам человека / Д.В. Афанасьев // Хозяйство и право. – 2011. – № 6. – С. 29–41. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://echr.in/ARTICLE/HiP-2011-6.html>.
5. Яковлев А.А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / А.А. Яковлев ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.

6. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
7. Горобець Н.Г. Поняття та сутність права власності в контексті Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини / Н.Г. Горобець // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 307–312.
8. Мармазов В.Є. Захист прав та майнових інтересів у Європейському суді з прав людини : [навч.-практ. посіб.] / В.Є. Мармазов, П.В. Пушкар ; ред. М.В. Оніщук. – К. : Юридична книга, 2001. – 156 с.
9. Рум'янцева В. Захист власності фізичних та юридичних осіб в Європейському суді з прав людини / В. Рум'янцева // Право України. – 2004. – № 5. – С. 38–40. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ur.com.ua/article/article15.html>.
10. Бойко Р. Разрешение споров о правомерности предоставления земельных участков в аренду в контексте практики ЕСПЧ / Р. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2015/1/26/123282.htm>.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Федоренко проти України» від 1 червня 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_041.
12. Case of Pine Valley Developments LTD and Others v. Ireland 29 November 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.javier-leon-diaz.com/property/Pine%20Valley.pdf>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Онер'їлдіз проти Туреччини» від 18 червня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_181.
14. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Бейелер против Италии» от 05 января 2000 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/abrolaw/8570>.
15. Case of Van Marle and Others v. the Netherlands 26 June 1986 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.kararara.com/viewtopic.php?f=66&t=1640>.
16. Case of Tre Traktor Aktiebolag v. Sweden 07 July 1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57586>.
17. Решение Европейского суда по правам человека по делу «АО «Прессос Компания Навьера» и другие против Бельгии» от 20 ноября 1995 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://european-court.ru/uploads/ECHR_Pressos_Compania_Naviera_S_A_and_Others_v_Belgium_20_11_1995.pdf.
18. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Драон и Драон против Франции» от 21 июня 2006 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://docs.pravo.ru/document/view/19382714/17527890>.
19. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Копецки против Словакии» от 7 января 2003 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.lawru.info/base98/part4/d98ru4750.htm>.
20. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Князь Лихтенштейна Ханс Адам II против Германии» от 12 июля 2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/abrolaw/7606>.
21. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Марск против Бельгии» от 13 июня 1979 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://european-court.ru/uploads/ECHR_Marckx_v_Belgium_13_06_1979.pdf.
22. Шевчук С.В. Конституційний захист соціальних виплат як права власності: порівняльно-правовий аналіз / С.В. Шевчук // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 216–233.
23. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ятрідіс проти Греції» від 25 березня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_363.
24. Данченко Т.В. Значення практики Європейського суду з прав людини для адміністративного судочинства України в процесі розв'язання спорів щодо публічних фінансів / Т.В. Данченко, О.Д. Головенко // Сучасні питання економіки і права. – 2012. – № 2. – С. 110–116.

А н о т а ц і я

Антонюк О. І. Щодо визначення поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини. – Стаття.

Стаття присвячена особливостям визначення змісту поняття «майно» в практиці Європейського суду з прав людини. На підставі дослідження рішень щодо захисту права на мирне володіння майном виділені основні об'єкти, що визначаються Європейським судом майном.

Ключові слова: майно, власність, законні сподівання на повагу власності, мирне володіння, захист.

А н н о т а ц и я

Антонюк Е. И. Об определении понятия «имущество» в практике Европейского суда по правам человека. – Статья.

Статья посвящена особенностям определения содержания понятия «имущество» в практике Европейского суда по правам человека. На основании исследования решений относительно защиты права на мирное владение имуществом выделены основные объекты, которые Европейский суд считает имуществом.

Ключевые слова: имущество, собственность, законные надежды на уважение собственности, мирное владение, защита.

S u m m a r y

Antoniuk O. I. Regarding the definition of “property” in the practice of the European Court of Human Rights. – Article.

The article is devoted to the peculiarities of definition of what constitutes “property” in the practice of the European Court of Human Rights. Based on the research of solutions to protect the right to peaceful enjoyment of possessions highlights the main objects of property defined by the Court.

Key words: property, ownership, legitimate expectations to respect property rights, peaceful enjoyment, protection.